

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

ISSN: 2687-5128

Sayı: 17 | Yıl: 2021/1

Bu dergi **TRDİZİN** tarafından taranmaktadır.

Bu Dergi 16. sayıdan itibaren **ERIHPLUS** tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (Haziran/Aralık) aylarında **online** yayımlanan ulusal ve uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ	BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY
Sayı: 17, Yıl: 2021/1	Issue: 17, Year: 2021/1
e-ISSN: 2687-5128	
Sahibi / Owner (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına) (On Behalf of Bingol University Theology Faculty) Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Yayın Kurulu / Editorial Board Prof. Dr. Mustafa AGÂH Prof. Dr. Orhan BAŞARAN Doç. Dr. Abdulnasır SÜT Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR Doç. Dr. Üyesi Nebi BUTASIM Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Baş Editör/Editor In Chief Doç.Dr. Nebi BUTASIM	
Editörler/Editors Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	
Dil Editörü/Language Editor (İngilizce/English) Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Danışma Kurulu /Advisory Board Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dil Editörü/Language Editor (Arapça/Arabic) Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA	
Alan Editörleri/Field Editors Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK Arş. Gör. Sadi YILMAZ Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR Arş. Gör. Erkan BAYSAL Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK Arş. Gör. Necmettin KARTAL	
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	

<p>Kapak ve Sayfa Tasarımı R@nin Dijital Tasarım</p> <p>Yazışma Adresi / <i>Corresponding Adress</i> Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000 Merkez/BİNGÖL Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035</p> <p>Elektronik posta / <i>e-mail</i> bingolilahiyatdergisi@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)</p>
--	--

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Abdullah ÜNALAN (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi), Prof. Dr. Nazim HASIRCI (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Osman ŞAHİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Özlem SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman GÖKBULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (Trabzon Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ALGÜL (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ARSLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim YILMAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Muhammed Tayyip KILIÇ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Mersin Üniversitesi), Doç. Dr. Naim DÖNER (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Şükran FAZLIOĞLU (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Derviş MÜEZZİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV (Karatekin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET (Kırklareli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cevat ACAR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki UYANIK (Mersin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Nur Yusuf (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nurdoğan TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYDER (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SAĞIR (Fırat Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Abdullah YILDIRIM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Adem ERYİĞİT (Iğdır Üniversitesi),

İÇİNDEKİLER

İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezini Eleştiren Batılı Bir Hukukçu: S.V. Fitzgerald.....	1
Zerdüşîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra.....	21
Es-Sumeysir'in İnziva Şiirlerinin Üslupsal Uygulamaları.....	34
Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri.....	54
Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler	72
Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsâ'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâî Örneği-	93
Kur'an-ı Kerim'deki Harf-i Cerlerin Anlamı Ve Anadili Arapça Olmayanlara Öğretimi	109
Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri	125
Molla Muhammed Saîd Ve "Risâletü Fethî'r-Rahmân Fi'r-Reddi 'Ala Munkirî't-Talâki's-Selâs Ve Talaki's-Sekrân" İsimli Risalesinin Tahkik Ve Değerlendirmesi	140
Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü Ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed El-Kürdî'nin <i>El-Fevâidü'l-Medeniyye</i> Adlı Eseri Bağlamında).....	159
Esmâ-İ Sitte'nin İ'râbı Üzerine Bazı Değerlendirmeler.....	175
Öğrencilerin Dijital Ortamlar Üzerinden Yapılan Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerine Yönelik Tutumları (Sivas Zara İlçesi Örneği)	187
İletişim Ve Mantık Arasındaki İlişki.....	205
Osmanlı Hukûk-I Âile Kararnâmesi'nde Hanefî Mezhebinin Görüşü Dışında Kanunlaştırılan Fikhî Görüşlerin Analizi	214
Telâzüm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri.....	233
Hanefî Mezhebine Göre İbadetler Ve Muâmelât Örnekleminde Taayyün Kavramı	252
Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi.....	263

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2021 Haziran 17. sayısı, bilim dünyasına yeni bir katkı sunmanın kıvancını duyarak yayınlandı.

Bilimsel çalışmaların tüm olumsuz koşullara rağmen devam etmesi ve tüm dergilerde olduğu gibi dergimize yoğun bir şekilde makale gönderilmesi son iki sayıdır yaşadığımız en zor süreçler arasında yerini almıştır. Çok sayıda makale teveccühüne mazhar olmak aynı zamanda çalışmaların değerlendirme süreçlerini sürdürmek ve gelen çalışmalar içinde alan editörleri ve hakem değerlendirmeleri ile yayınlanabilecek olanları seçmek editör kurulunu oldukça zorlamıştır.

Her türlü zorluğa rağmen editör kurulunun bu süreçte güçlendirilmesi ve alan çeşitliliği göz önüne alınarak yeni çalışma partnerlerini dergiye kazandırmak için yoğun çaba sarfedilmiş ve bu büyük oranda başarılmıştır.

Dergimizin bir sonraki hedefi uluslararası alanda bilinirliğini arttırmak, ulusal ve uluslararası hakem ve danışman kurullarını çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde, saygın üniversitelerde alan ile ilgili editör, hakem ve danışman çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Amaçlarımız doğrultusunda, bilim dünyasına nitelikli yazıların devamının getirilmesi için, fakültemiz bünyesinde bulunan çalışma partnerleri, farklı üniversitelerden yeni ekip üyeleri ile güçlendirilerek akademik camiada ses getirecek nitelikte bir dergi ile hayatına devam etmesidir.

Son dönemlerde pandemi nedeniyle farklı boyutlarda yazılara menşe olan akademik dergiler içinde dergimizde yer almış ve önceki sayıda başlayan online eğitim/davranış/bilimsel çalışmalar şeklinde üretilen akademik makaleler dergimizde yerini almıştır.

Dergimiz klasik ve modern eğitim ve İslami ilimler arasında bir köprü olarak alanın tüm bilim dallarına yönelik pozitif yaklaşımını sürdürmektedir.

Son dönemde özellikle pandemi nedeniyle bilim insanlarının yoğun makale yazımına şahit olmaktayız. Bu da pozitif getirileri olan bir davranışın yanında negatif yönleri de olan bir durumdur. Çok sayıda gelen makaleler arasında en iyisini seçmek editör kurulu ve doğal seyri açısından hakem süreçlerinin en iyi şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle dergimiz hakem süreçlerini geliştirmek için, gelen makalelerin alanına göre, özenle seçilen alan editörleri ve hakemlerle çalışmaya azami gayret göstermektedir. Son sayıda daha önce nicel olarak az sayıda kullandığımız ön değerlendirme aşamasında doğrudan alan editörünün görüşünün alınmasıdır. Doğal olarak alan ile ilgili alan editörünün değerlendirmesi hem makalenin niteliğini hem de değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı yürümesini sağlamıştır.

Akademik bir derginin tüm alanlarının en iyi şekilde doldurulması ve bilim dünyasına nitelikli veriler sunulması elbetteki tüm süreçlerde yer alan geniş bir ekip çalışmasının sonucudur. Bu sayıda özverili çalışmalarıyla derginin son halini almasında emeği olan editör kurulu üyelerine, hakemlerimize, değerlendirme ve yönetim kurullarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri

The Place of Adab al-Fatwa in Fiqh Method Literature in the Classical Period

Fatih ÇİNAR

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assist. Prof, Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Osmaniye/TURKEY

fatih11982@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-5901-3135

Doi: 10.34085/buifd.886111

Öz

İslam âlimleri, edebü'l-fetvayı/fetva usûlünü muhtelif fıkıh kaynaklarında ele almışlardır. Edebü'l-fetvanın doğup geliştiği ilk kaynaklar arasında fıkıh usûlü eserleri yer almaktadır. Bu itibarla çalışmamızda, fetva usûlünün yeri ve gelişimi, fıkıh usûlü literatürü bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmada dört Sünnî mezhebe ilişkin eserler esas kabul edilmiştir. Bilindiği gibi fıkıh usûlü eserleri telif yöntemine göre fukaha ve mütekellim metodu olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Fukaha metoduna göre kaleme alınmış *el-Fusûl fi'l-usûl*, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*, *Usûlü's-Serahsî*, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* gibi eserler dikkatlice taranmıştır. Mütekellim metoduna göre hazırlanmış eserler de titiz bir şekilde gözden geçirilmiştir. Mâlikî mezhebi çerçevesinde *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl*, *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl* ve *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh* gibi eserler araştırılmıştır. Şâfiî fakihler tarafından kaleme alınan *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, *Şerhu'l-Lüma'*, *Kitâbu't-Telhîs*, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, *el-Mustasfâ* vb. kitaplar özenle incelenmiştir. Aynı şekilde Hanbelî çevrelerde yazılan *Risâle fi usûli'l-fikh*, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, *Ravzatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir* adlı kaynaklar araştırmanın merkezinde yer almıştır. Sonuç olarak fetva usûlünün çoğunlukla ictihad ve taklid çerçevesinde tartışıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Edebü'l-Fetva, İctihad, Taklid.**Abstract**

Islamic scholars have discussed the fatwa method in various fiqh sources. There are works of fiqh methodology among the first sources in which the fatwa method was born and developed. In this respect, the place and development of the fatwa method has been discussed in the context of the fiqh methodology literature. In this study, works related to four Sunni sects are considered as the basis. As it is known, the works of fiqh methodology are divided into two parts according to the method of copyright, namely, fuqaha and mutakellim method. Works written according to the Fukaha method such as *el-Fusûl fi'l-usûl*, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*, *Usûlü's-Serahsî*, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* were carefully scanned. Works prepared according to the Mutakallim method were also carefully reviewed. Within the framework of the In the Malikî madhhab framework, works such as *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl*, *Îzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl* and *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh* were investigated. The books written by Shafii faqih, such as *Fakîh ve'l-mütefakkîh*, *Şerhu'l-Lüma'*, *Kitâbu't-Telhîs*, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, *el-Mustasfâ* was carefully studied. Likewise, the sources named *Risâle fi usûli'l-fikh*, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, *Ravzatu'n-nâzir and cünnetü'l-münâzir*, which were written in Hanbali scholars, were at the center of the study. As a result, it is determined that the fatwa method is mostly discussed within the framework of ijhtihad and imitation.

Keywords: Fiqh, Fiqh Methodology, Adab al-Fatwa, Ijtihad, Imitation.

Giriş

Amelî-şer'î nasların yorumlanması bakımından önemli bir görev icra eden iftâ, esas itibarıyla bir ictihad faaliyetidir.¹ Fetva ile aynı anlamda kullanılan iftâ, Allah Teâlâ'nın maksadına uygun hüküm verme çabasını ifade eder. Bu itibarla fetvaya ilişkin kural ve kaidelerin tespit edilmesi son derece ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca hukuk güvenliği ve istikrarının sağlanması, dahası hukukun canlılığının buna bağlı olması bu önemin boyutlarını göstermesi açısından zikre değerdir.²

Rasûl-i Ekrem'in (a.s.) bizzat yerine getirdiği iftâ vazifesini daha sonra sahâbenin deruhte etmesi ve tâbiîn müftülerinin ashâbın rahle-i tedrisatından geçmesi, fetva usûlü çerçevesinde önemli ve kıymetli bir müktesebat oluşmasını sağlamıştır. Bu husustaki kazanımlar ve zikri geçen önemden ötürü edebü'l-fetvayla alakalı yazılı bir metin hazırlanması kaçınılmazdı. Zira asr-ı saadetten uzaklaştıkça ilim ve ehliyet sahibi âlimlerin azalması, ahlakî ve dinî yozlaşmanın artması, dahası müftü vasfını taşıyan ve taşımayan her âlimin veya kişinin fetva vermeye istekli olmaya başlaması bu işin yabana atılmayacak ölçüde mühim olduğunu teyit eder nitelikteydi. Çünkü fetva vermek mukallidler bir yana her müctehidin dahi altından kolaylıkla kalkamayacağı ölçüde ilmî donanım, tecrübe, ciddiyet, bilhassa da samimiyet ve ihlası gerekli kılmaktaydı.

Söz konusu meselenin öneminin farkında olan âlimler fetva usûlüne ilkin muhtelif fıkıh eserleri içinde yer vermişlerdir. Konu, genellikle *resmu'l-müftî*, *edebü'l-müftî-müsteftî*, *edebü'l-fetva* ve *sıfatu'l-fetva* gibi çeşitli başlıklarda ele alınmıştır. Bu tamlamaları karşılamak için dilimizde *fetva usûlü* veya *fetva âdâbı* gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu eserler, müftü ve müsteftinin/soru soranın fetvada takip edeceği temel ilke ve kuralları ihtiva etmektedir.³ Edebü'l-fetvanın ele alındığı eserler içinde fıkıh usûlü literatürü ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü edebü'l-fetvanın çerçevesi ilk olarak bu eserlerde belirlenmeye başlamıştır.

Fetva usûlünün ilk nüvesinin kök saldıği fıkıh usûlü eserleri, araştırma konumuzun merkezinde yer almaktadır. Bu itibarla çalışmamızda fetva usûlünün, usûl-i fıkıh eserlerindeki yeri tespit ve tahlil edilecektir. Tabiatıyla temel amacımız fıkıh usûlü kaynaklarında edebü'l-fetva konusunun gelişimini ortaya kaymaktır. Böylelikle usûl âlimlerinin bu alana yaptıkları katkı belirlenerek meselenin önemi açıklığa kavuşturulacaktır. Çalışmamız klasik dönem eserleriyle sınırlandırılmıştır. Bilindiği gibi müteahhirûn dönemiyle birlikte memzûc/karma yöntemle kaleme alınan fıkıh usûlü eserleri yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca müstakil edebü'l-fetva eserleri yedinci yüzyılla birlikte kaleme alınmaya başlanmıştır. Bunlardan bize ulaşan ilk tam fetva usûlü eseri, İbnü's-Salâh'a (öl. 643/1245) ait olan *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*'dir. Bu itibarla hicrî yedinci asırdan sonraki fıkıh usûlü literatürü araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Malum olduğu üzere usûl-i fıkıh eserleri telif yöntemi açısından fukaha ve müteakillim metodu olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu çalışmada dört mezhebe dair eserler temel alınarak her iki metod eserlerinin örnekliğine başvurulmuştur. Bu sebeple belli başlı klasik temel kaynaklar taranmış, böylelikle fetva usûlüne dair kıymetli bilgiler elde edilmiştir.

1. Fukaha Metodu

¹ Şamil Dağcı, "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi* 38/4 (2002), 5.

² Ahmet Yaman, "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2015), 6.

³ Osman Şahin, *Fetvâ Âdâbı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 19-20; Ahmet Yaman, *Fetva Usûlü ve Âdâbı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 14; Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-487.

Fukaha metodu genellikle Hanefî fakihlerin kullandıkları usûlün fıkıh doktrinindeki karşılığıdır. Bu yöntemde imamların görüşlerinden hareketle usûllerin tespiti amaçlandığından imamların icthad ve fetvaları belirleyici bir konumdadır. Bu metodun fukaha şeklinde nitelenmesi fûrû-i fıkıhın, usûl ve kaidelerin tespitinde tayin edici bir konumda olmasından kaynaklanmaktadır.⁴ Bu sebeple Hanefî fakihler mezhep kaygısı taşıyarak fıkıh usûlünü kendi mezheplerinin fikirlerine uygun ve bu fikirleri destekleyecek bir biçimde ele almaktadırlar. Bu yöntemde fûrû-i fıkıh görüşlerine çokça yer verilmesi bu anlayışın doğal bir sonucudur.⁵

1.1. Hanefî Usûl Kaynakları

1.1.1. el-Fusûl fi'l-usûl

Hanefî mezhebinde ilk usûl müelliflerinden biri olan Cessâs (öl. 370/981) söz konusu eserde fetva usûlüne dair müstakil bir bölüm ayırmamıştır. Ayrıca fetva usûlüne ilişkin bir başlık da atmamıştır. Sadece bazı vesilelerle sınırlı denilebilecek bilgiler vermiştir. Örneğin “باب الكلام في قول أخبار الآحاد في أمور الديانات” başlığı altında müftünün fetvasının müsteftî açısından bağlayıcılığına temas etmiştir.⁶ Ayrıca icthadî meselelerde fetva vermeye işaret etmiş, ancak görebildiğimiz kadarıyla detaylı açıklama yapmamıştır.⁷

Cessâs'ın icthad bağlamında bazı tartışmalara temas ettiği görülmektedir. Bu çerçevede doğrudan olmasa da müftünün ehliyetine “باب القول في صفة من يكون من أهل الاجتهاد” bölümünde temas etmiştir. Başlıktan anlaşıldığı gibi aslında Cessâs burada doğrudan müctehidin vasıflarını açıklamıştır. Ancak zikrettiği şartlardan sonra *bu vasıfları haiz olan âlim icthad edebilir, yalnız fetva vermek istiyorsa adâlet vasfına da sahip olmalıdır* diyerek dolaylı da olsa müftünün vasıflarına işaret etmiştir. Bu vasıflar, Kitap ve Sünnet yanında nâsih-mensûh, âmm-has, hakikat-mecaz bilgisi, sahâbe, tâbiîn ve sonraki fakihlerin icmâ ettiği konuları ve kıyası bilmekten ibarettir. Yine müftü âhâd⁸ haberlere ve sabit olan hükümlere vakıf olmalıdır.⁹

Cessâs, “فصل في سؤالات من قال إن الحق في واحد واحتجاجهم لذلك” başlığı altında iki farklı fetva ile karşılaşan müsteftînin dilediği fetvayı seçmekte muhayyer olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Görüldüğü üzere müellif, fetva usûlüne ilişkin çeşitli münasebetlerle kısmî açıklamalarda bulunmuştur. Ancak tartışmaya girmeyerek tercih ettiği fikri kaydetmekle yetinmiştir, denilebilir.

1.1.2. Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fıkıh

Debûsî (öl. 430/1039) “القول في تقليد الصحابي والتابعي” bölümünde sahâbe ve tâbiîn'in taklid edilmesi konusunda mezhep fakihlerinin muhtelif görüşlerini kaydetmiştir. Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) sahâbenin icmâ ettiği hususları kabul ettiğini, tâbiîne gelince onlarla tartışmaya girdiğini belirtmiştir. Yine Debûsî'nin nakline göre bazı fakihler tâbiîni taklid etmek için söz konusu tâbiîn âlimlerin sahâbe döneminde müftü olarak vazifelendirilmiş olmasını şart koşmuştur.¹¹

⁴ Abdulkerim Nemle, *el-Mühezzeb fi 'ilmi usûli'l-fıkhi'l-mukâran* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 1/59; Muhammed Zekeriyâ Berdisi, *Usûlü'l-fıkıh* (Kahire: Dâru's-Sakâfe, ts.), 15.

⁵ Davut İltaş, “Fıkıh Usulü Yazımında ‘Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi’ Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine”, *Bilimname* 7/17 (Şubat 2009), 74.

⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 3/88, 92, 157.

⁷ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/94.

⁸ Cessâs, aksine bir karine olmadıkça âhâd heberin delil olarak kullanılması gerektiğini belirtir. bk. Ömer Korkmaz, “Usûlün Fûrû'a Yansıması Bağlamında Cessâs'ın Âhâd Haber Anlayışı -Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği-”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 275.

⁹ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/273.

¹⁰ Cessâs, *el-Fusûl*, 4/341, 350.

¹¹ Ebû Zeyd Abdullah Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 256.

Debûsî'nin icthad mevzuunda da konuya ilişkin açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin hata-isabet meselesi ve re'yle fetva verme konusu bu çerçevede zikredilebilir.¹² Debûsî (öl. 430/1039) de Cessâs gibi konuya dair müstakil bir başlık tayin etmemiş, tabiatıyla geniş ve detaylı açıklamalar yapmamıştır.

1.1.3. Usûlü's-Serahsî

Serahsî'nin (öl. 483/1090) de önceki usûlcülerin yolunu takip ettiği söylenebilir. Zira o da fetvaya dair ayrı bir bölüm ayırmamış, ona yer yer temas etmekle iktifa etmiştir. “فصل في تَقْلِيدِ الصَّحَابِيِّ إِذَا قَالَ قَوْلًا وَلَا يَعْرِفُ لَهُ مُخَالَفَ” kısmında taklid çerçevesinde sahâbenin re'yle fetva verdiğiğine ilişkin hususlara işaret etmiştir.¹³

1.1.4. Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl

Semerkandî (öl. 539/1144) “أن تقلد الصحابي، على التابعي المجتهد” fetvaya ehil sahabîleri taklid etme meselesine dair çeşitli nakillerde bulunmuştur. Bu hususta mütekaddimûn Hanefî fakihlerden zâhir bir rivayet sabit olmadığını kaydetmiştir. Onun bu konuda esah olarak nitelediği Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) görüşü özetle şöyledir: *Fetvaya ehli olan sahabîye akranlarından muhalefet eden olmazsa onun görüşünü taklid etmek vâcip olur.*¹⁴

Görüldüğü kadarıyla Hanefî usûlcüler fetva usûlü konusunda detaylı bir açıklamada bulunmamışlardır. Bununla birlikte Cessâs'ın diğer Hanefîlere nazaran kısmen daha geniş açıklama yaptığı ifade edilmelidir. Diğer Hanefîler çoğunlukla fetvaya ehil sahabîleri taklid etme meselesine açıklık getirmekle yetinmektedir. Kanaatimizce onların taklid lafzıyla kastettikleri şey aslında salt olarak taklid değildir. Çünkü sahâbe kavli şer'î delillerden biri sayılmaktadır. Dolayısıyla onun görüşünü almakla herhangi bir müctehidin görüşünü alıp ona tabi olmak aynı manada kullanılmamaktadır.

Hanefî fakihler sınırlı düzeydeki açıklamalarını müstakil bir başlık altında değil daha çok icthad ve taklid konusu bağlamında yapmışlardır. Onların böyle bir tasarrufta bulunmalarında ilk asırlarda müctehid ve müftü sözcüklerinin müradif bir anlam barındırması,¹⁵ dolayısıyla her iki konu arasında muhteva ortaklığının etkili olduğu düşünülebilir. Öte yandan Hanefî usûlcülerin icthad bahsini sistematik bir şekilde ve yeterli ölçüde ele almamasının bunda belirleyici olduğu söylenebilir. Hanefî usûlcülerin icthad karşısındaki tutumlarına temas eden H. Yunus Apaydın'ın ifadesine göre bazı Hanefî fakihler icthadı, usûlün konuları arasında dahi görmemiştir.¹⁶ Buna göre icthad konusunun Hanefî usûlcüler tarafından derli toplu ve yeterli ölçüde ele alınmaması fetva usûlü konusunda kifayet edecek miktarda açıklama yapılmaması gibi bir sonuç doğurmuştur. Zikri geçen eserlerde bu durum açıkça görülmektedir. Nitekim *Usûlü'l-Pezdevî* gibi kıymetli eserlerde fetva bahsine hiç temas edilmemesi bu tespiti doğrular niteliktedir. Son kertede Hanefî usûlcülerin fetva usûlüne müstakil eserler çerçevesinde geç katkı verdikleri şeklindeki ifadenin¹⁷ usûl literatürü açısından tutarlı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

¹² Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, 407-412.

¹³ Ebû Bekir Muhammed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/107.

¹⁴ Alaeddin Muhammed Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl* (Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadîsiyye, 1984), 481-482.

¹⁵ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/69; Muhammed Cemaleddin Kâsimî, *el-Fetvâ fî'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 54.

¹⁶ H. Yunus Apaydın, “Hanefî İctihad Teorisi ve Molla Hüsrev'in Bu Teoriyi Sunumu”, *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, (2013), 267.

¹⁷ Osman Bayder, “Hanefî Fetva Usûlü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tırâzu'l-Müzhêb' Adlı Fetva Usûlünün Değerlendirilmesi”, *Bilimname* 29 (2015), 213.

2. Mütakellim Metodu

Mütakellim metodunu başta Şâfiîler olmak üzere, Malikî, Hanbelî, Mu‘tezilî ve Zâhirî mezhep fakihleri benimsemiştir.¹⁸ Genel olarak usûl-i fıkhu, bilhassa mütakellim yönteminin kurucusu olan İmam Şâfiî önce usûlünü tayin etmiş, daha sonra ise bu usûle bağlı kalarak icthad ve iftâ faaliyetinde bulunmuştur. Bu itibarla bu metot Şâfiî yöntemi olarak da isimlendirilmiştir. Bu metotta usûl ve kaideler fûrûdan önce tespit edildiğinden mütakellim usûlcüler kendi koydukları kurallara bağlı kalmışlardır.¹⁹

2.1. Mâlikî Usûl Kaynakları

2.1.1. İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl

Bâcî (öl. 474/1081), söz konusu eserde fetva usûlü için ayrı bir bölüm ayırmamıştır. İctihad bölümünde müctehidde aranan klasik şartlara temas ettikten sonra bu hasletleri kendisinde toplayan âlimin fetva verebileceğini, avamın da onu taklid etmesinin caiz olduğunu belirtmiştir. Bu âlimin bir başka âlimi taklid etmesinin caiz olmadığını, işaret ettiği vasıfları tam olarak haiz olduğu müddetçe icthad yapmasının farz olduğunu kaydetmiştir.²⁰

Müellif, âmmînin fetva istemesinin vâcib olduğunu söyler. Bununla birlikte vera‘ sahibi fakihden fetva isteyebileceğini, fetva ehli olmayandan istemesinin ise caiz olmadığını dile getirir.²¹ Detaylı olmayan açıklamalarını daha çok fakih, müctehid, icthad ve ara sıra fetva lafızları kullanarak yapan Bâcî'nin fetva usûlü alanında zikri geçen kısmî açıklamaları icthad ve taklid bahsinden ayrı düşünülecek bir yön taşımamaktadır. Zira ifadelerine bakılırsa müftü için aranan şartlarda herhangi bir artırmaya gitmemiştir. Öte yandan onun icthad ile fetva arasında ayırım görmediği şeklinde bir iddiada bulunma gayreti içinde değiliz.

2.1.2. İzâhu'l-mahsûl min Burhânî'l-usûl

Mâlikî usûlcü Mâzerî (öl. 536/1141) müftünün, soru soranın kastını bilmesinin önemini Rasûlullah örneğiyle izah etmiştir.²² “فصل في خبر الواحد” kısmında haber-i vahid ve fetva ilişkisine işaret etmiştir.²³ Kısmî bazı açıklamalarla yetinen Mâzerî'nin Bâcî'ye paralel bir tutum sergilediği aşikârdır.

2.1.3. el-Mahsûl fî usûli'l-fikh

İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) icthad ana başlığı ve “الفصل الثالث في تصويب الْمُجْتَهِدِينَ” alt başlığında bir meselenin haram ve helal olmasını tespit edenin Şâri‘ ve müftü olduğunu belirterek iftâ bahsine çok kısa da olsa temas eder.²⁴ Ancak fetva usûlü konusunda kayda değer detaylı bir açıklama yapmaz. Bunda *el-Mahsûl*'ün dar hacimli olmasının etkili olduğu söylenebilir.

2.1.4. ez-Zarûrî fî usûli'l-fikh

İbn Rüşd (öl. 595/1198), “الفصل الأول: في الاجتهاد” başlığı altında müctehidin taşıması gereken şartların fetva anında önem kazandığını vurgular. Şöyle ki zikrettiği şartları haiz müctehidin yeni meseleler hakkında fetva verebileceğini belirtir.²⁵ Bu ifadeler sırasında müftü veya müsteffî

¹⁸ Nemle, *el-Mühhezzeb*, 1/61.

¹⁹ Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 18.

²⁰ Ebu'l-Velîd Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*, thk. Abdülmecid Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995), 2/728-729.

²¹ Bâcî, *İhkâm*, 2/735.

²² Ebû Abdullah Muhammed Mâzerî, *İzâhu'l-mahsûl min Burhânî'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.), 275.

²³ Mâzerî, *İzâh*, 447, 453.

²⁴ Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh* (Umman: Dâru'l-Beyânîk, 1999), 153.

²⁵ Ebu'l-Velîd İbn Rüşd, *ez-Zarûrî fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 137-138.

lafzı kullanmayan İbn Rüşd, sadece iki defa fetva lafzı kullanarak fetva usûlüne dair dolaylı da bir değerlendirme yapmış olur.

2.1.5. Şerhu Tenkîhi'l-fusûl

Karâfî (öl. 684/1285) “الفصل الخامس في خبر الواحد” kısmında haber-i vahidle fetva verilebileceğini kaydeder.²⁶ İctihad konusundan hemen sonra müstakil olarak kaydettiği “الفصل الثامن في الاستفتاء” kısmında fetva usûlünün çeşitli konularına temas etmiştir. Buna göre örneğin müctehide bir konu hakkında ikinci kez aynı soru sorulsa müctehid ilk verdiği fetvayı hatırlıyorsa onunla fetva verebilir. Değilse tekrar yeniden fetva vermelidir. Yeni verilen fetva ilk fetvayla çelişirse birinci fetva terk edilmeli ve bu durum soru sorana bildirilmelidir. Karâfî'nin açıklık getirdiği bir diğer hususa göre sâil/soru soran, müftünün ehil olduğuna dair galip bir zanna sahipse ondan fetva isteyebilir. Buna göre ehil olmayan müftüden fetva istemek helal olmaz. Müftülerin ilim, dindarlık ve vera' açısından eşit olmaları ve birinin diğerine tercih edilmesi meselesine değinen müellif, daha âlim olan müftünün diğerlerine takdim edileceğini belirtir. Görüşünü, savaşta, yargıda ve namaz imametinde fakih olanın öncelenmesi gibi çeşitli örneklerle temellendirmeye çalışır.²⁷

Karâfî “الفصل التاسع فيمن يتعين عليه الاستفتاء” başlığı altında ise yeni bir mesele ile karşılaşıldığı takdirde avamdan olanın fetva istemesinin vâcip, icthad derecesine ulaşmayan âlimin fetva istemesinin ise caiz olduğunu belirtir. İctihad derecesine ulaşan âlimin ise bizzat fetva verebileceğini, dolayısıyla bir başkasını taklid etmesinin İmam Mâlik nazarında ve Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre caiz olmadığını kaydeder.²⁸ Görüldüğü kadarıyla önceki usûlcülerden daha detaylı bilgiler veren müellif de meseleleri icthadla ilintili olarak ele almıştır.

Mâlikî usûlcülerin de Hanefî usûlcüler gibi fetva âdâbı konusunda çok sınırlı ve sadece bazı meseleler çerçevesinde değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Meseleye ilişkin kısmî bazı malumatların ilgili eserler bağlamında genellikle benzer şekillerde geçtiği tespit edilmiştir. Ancak Karâfî'nin diğer Mâlikî fakihlere kıyasla daha geniş değerlendirmede bulunduğunu belirtmekte yarar var.

2.2. Şâfiî Usûl Kaynakları

Mezhebin imamı ve aynı zamanda ilk usûl-i fıkıh eserinin sahibi Şâfiî'nin *er-Risâle*'si gözden geçirilmiş fakat imamın fetva usûlü konusunda doğrudan bir açıklama ve değerlendirmesine rastlanmamıştır.

2.2.1. el-Fakîh ve'l-mütefakkîh

Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) bu eserde fetva usûlü konusuna icthad bağlamında temas etmiştir. Fakat müstakil bir başlıklandırma yapmıştır. “باب: القول فيمن تصدى لفتاوى العامة وما ينبغي أن يكون عليه من الأوصاف ويستعمله من الأخلاق والآداب” başlığıyla konu hakkında detaylı bilgiler vererek meseleleri değerlendirmeye almıştır. Câhil müftülerin insanları saptırdığını ifade eden rivayetleri aktararak devlet başkanının ehliyet ve liyakate göre müftü tayin etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁹ Buna göre imam/devlet başkanı, ilim ehline sorarak fetva makamına en uygun insanı tespit etmelidir.³⁰ Zira müellifin de ifade ettiği gibi fetva vermenin ciddiyetine ve mesuliyetine vurgu yapan pek çok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, “Kim ilimsiz olarak fetva

²⁶ Ebu'l-Abbas Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl* (Mısır: Şirketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973), 356.

²⁷ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, 442-443.

²⁸ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, 443.

²⁹ Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1996), 2/321/324.

³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/325.

verirse melekler ona lanet eder.”³¹ rivayeti onlardan sadece biridir. Bu fasılda pek çok kıymetli bilgi veren Hatîb el-Bağdâdî, İsrailoğullarından bir gencin kıssasını hikâye ederek bu bölüme son verir.³²

Müellif, “باب ذكر شروط من يصلح للفتوى” başlığı altında müftüde aranan şartlara temas eder. Fetvanın sıhhat şartları arasında akıl, bulûğ, adâlet ve ilmi zikreder.³³ Hürriyetin ise şart olmadığını belirtir. Adâlet şartı bağlamında fâsıkın dinî ahkâm konularında fetva veremeyeceği hususunda İslam ulemâsının görüş birliği olduğunu dile getirir.³⁴ Ehliyet şartı olarak zikrettiği ilim çerçevesinde müftünün usûl-i fıkıh ve fûrû-i fikhî bilmesinin gerekliliğini ifade eder. Müftünün bilmesi gerekli şer’î ahkâmla şu dört meseleyi kastettiğini beyan eder:³⁵

I- Kitap: Müftü ahkâm ayetlerden muhkem-müteşabih, âmm-has, mücmel-müfesser ve nâsih-mensûh ayetleri bilmelidir.

II- Sünnet: Rasûlullah’ın söz ve fiilleri; mütevatir-ahad rivayetlerin tarikleri ve sıhhat-fesadı, ayrıca söz ve fiillerin sebep-i vürudunu da öğrenmelidir.

III- Selefin icmâ ettiği ve ihtilaf ettiği meselelere hâkim olmalıdır.

IV- Kıyas: Müftü yeni meselelerin hükmünü açıklayabilmek için kıyası da bilmelidir ki hak, bâtıldan ayrılınsın.

Hatîb el-Bağdâdî, şer’î ahkâmı bilmeye dair çeşitli nakillerde de bulunarak ilmin önemini uzun uzadıya anlatır. Onun zikrettiği şu rivayete göre Süfyân b. Uyeyne (öl. 198/814) ashabına, ilme en çok ihtiyaç duyan kimdir, diye sordu. Onlar kendisinin cevaplamasını istediler. Bunun üzerine o da şöyle dedi: “İlme en çok ihtiyaç duyan âlimdir. Zira cehâlet, âlime yakışsız olduğu kadar hiç kimseye yakışsız olmamıştır.”³⁶

Hatîb el-Bağdâdî, “ما جاء في ورع المفتي وتحفظه” ibaresiyle müftüde bulunması gerekli hasletlere temas eder. Buna göre müftü az konuşmalı, kendisini ilgilendirmeyen şeylerle meşgul olmamalı ve vera’ sahibi olmalıdır.³⁷ Görüldüğü üzere o, bu hasletleri müftüde aranan şartlardan ayrı değerlendirmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî “اعتماد المفتي على الكتاب والسنة” başlığıyla Kitap ve Sünnet bilgisinin önemine özellikle vurgu yapar.³⁸ “ذكر ما يلزم الإمام أن يفرض للفقهاء ومن نصب نفسه للفتوى من الرزق والعطاء” kısmında müftünün fetva verdiği insanlardan ücret almasının caiz olmadığını belirtir. Fakat devlet başkanı, müftü için beytül-maldan bir ücret belirlemeli, beytül-malda yeterli miktarda para yok ise o bölge halkı müftünün geçimini sağlamalıdır.³⁹

Müellif, “باب الزجر عن التسرع إلى الفتوى مخافة الزلل” unvanıyla fetva vermede acele etmemek gerektiğini pek çok nakilde bulunarak genişçe izah etmiştir.⁴⁰ “باب ما جاء في الإحجام عن الجواب إذا” kısmında ise müftünün bir konuda kendisinden daha bilgili bir âlim olması halinde müsteftîyi ona yönlendirmesi gerektiğini kaydetmiştir. Onun kaydına göre

³¹ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Ta'zîmu'l-fütüyâ* (Amman: Dâru'l-Eseriyye, 2006), 129; Celâleddin Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr fi ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/517.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/328-329.

³³ İlim dışındaki şartlarda icmâ bulunmaktadır. Bk. Muhammed Süleyman Aşkar, *el-Fütüyâ ve menâhicü'l-iftâ* (Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1976), 26-27.

³⁴ Bu konuda Fahrettin Atar, “İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 34.

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/330-331.

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/336.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/338-343.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/344-346.

³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/347-348.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/349-359.

müftü yeri geldiğinde *bilmiyorum*/لا أدري diyebilmelidir. Çünkü başta Rasûlullah (a.s.) olmak üzere ashab yer yer *bilmiyorum* demiştir.⁴¹ Onun aktarımına göre Şa'bi (öl. 104/722), *bilmiyorum demek ilmin yarısıdır*/لا أدري نصف العلم sözünü sık sık tekrarları.⁴² Bu bahse ayrı bir önem veren müellif daha pek çok nakilde bulunmuştur.⁴³

“باب أدب المستفتي” başlığı altında müstefînin dikkat edeceği âdâba açıklık getiren Hatîb el-Bağdâdî, müstefînin karşılaştığı problemi sormasını, orada müftü bulunmadığı takdirde yolculuk yaparak müftüye gitmesi gerektiğini belirtir.⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî'nin beyan ve nakillerine göre sâil en efdal âlimi bulmak için çabalamalı, bu sırada insanlar da müstefîye yardımcı olmalıdır. Yalnız müstefîye, iki veya daha fazla ehil müftü olduğu haber verilirse soru soranın en yaşlı ve riyâzet sahibi müftüden başlaması gerekir.⁴⁵ Müstefî, müftünün zihnini fetva vermekten alıkoyan öfke hali gibi durumlarda ona soru sormaktan imtina etmelidir. Hatîb el-Bağdâdî “Kadıya öfkeli bulunduğu sırada iki kişi arasında hüküm vermesi uygun olmaz.”⁴⁶ rivayetini buna delil olarak zikreder. Avamdan birinin müftüden hüccet istemesini uygun görmez.⁴⁷ Müftü bir kimseye fetva verir de o fetva bütün insanları ilgilendiren bir konu olursa, o kimsenin fetvayı onlara aktarması gerekir. Değilse aktarmak zorunda değildir.⁴⁸

Müellif, “باب ما يفعله المفتي في فتواه” kısmında ise müftünün fetva vermesi gerektiğinde bu mesuliyeti yerine getirmek zorunda olduğunu belirterek şu ayeti nakleder: “İndirdiğimiz açık delilleri ve kitapta insanlara apaçık gösterdiğimiz hidayet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder.”⁴⁹ “Bir kimse kendisinden sorulan bir meseleyi gizleyerek cevap vermezse, Allah, kıyamet gününde ona ateşten bir gem vurur.”⁵⁰ rivayetini de aktararak ilmin gizlenmesinin uygun olmadığını belirtir.⁵¹

Onun kaydına göre müftü cevap vermeden önce bir süre düşünmeli, ayrıca yanında bulunan ilim ehliyle istişare etmelidir. O, selefın bu şekilde hareket ettiğini belirterek “İş hususunda onlarla istişare et!”⁵² ayetine atıfta bulunmuştur.⁵³ Yine onun kaydına göre İmam Şâfiî, müstefî hasta, müftü doktordur; bu itibarla müftü mahîr olmazsa hastanın ölmesine neden olur demiştir. Buna göre müftü önce meseleyi iyice anlamalı, daha sonra fetva vermelidir. O, Mâiz b. Mâlik'in zina suçunu itirâf etmesine rağmen, Rasûlullah'ın, “Belki sen o kadını öptün yahut ona dokundun ya da sadece baktın.” buyurmasını ve tam olarak emin olduktan sonra recm cezasını uygulamasını emrettiği rivayetiyle⁵⁴ buna istidlâlde bulunur.⁵⁵

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/360-366.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/369.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/361-372.

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/375-376.

⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/379-380.

⁴⁶ Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Ahkâm”, 4.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/381-382.

⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/409.

⁴⁹ el-Bakara 2/159.

⁵⁰ Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001), 1318, 417; 14/214, 284; İbn Mâce, “es-Sünen”, 24; Süleyman b. el-Eş'as Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “İlim”, 9.

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/386-387.

⁵² Ali İmran 3/159.

⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/390.

⁵⁴ Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Muhâribûn min Ehli'l-Küfr ve'r-Ridde”, 13; Ebû Dâvud, “Hudûd”, 24.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/394-395.

Açıklanması gereken bir durum olduğunda müftü gereken açıklamayı yapmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'e içine fare düşmüş yağ sorulduğu vakit, O, "Fareyi ve yağa bulaştığı kısmı atınız ve kalanı yiyiniz. Eğer yağ sıvı ise ona yaklaşmayınız."⁵⁶ buyurarak gerekli bir beyanda bulunmuştur. Müftü, bir mesele sorulduğunda gereken araştırmayı yapmalı sonra soruyu cevaplamalıdır. Hatîb el-Bağdâdî seleften bu ilkeye örnek ve temel teşkil eden pek çok uygulama aktarır.⁵⁷ Müftü fetva verirken kapalı, dolayısıyla anlaşılmasın bir dil kullanmaktan kaçınmalıdır. Onun nakline göre Rasûlullah, "Teşkîk (sözü uzatma ve anlaşılmasın kılma) şeytandandır."⁵⁸ buyurmuştur. Yine müftü, bir fetva yazdığında bunu kontrol etmelidir ki kelime düşüklüğünün dolayısıyla da yanlış anlama ve yorumlamanın önüne geçilebilsin.⁵⁹

Ona göre amelî hükümler için görevli bir müftünün tefsir, kelâm vb. konularla ilgili soruları cevaplaması uygun değildir. Müftü bu tür sorularla gelen şahsı ehline yönlendirmelidir. Nitekim Ebû Hanîfe'ye lügatla ilgili bir soru sorulduğunda o, bu benim işim değil demiştir.⁶⁰ Yine onun kaydına göre müftü iftâda ulaştığı hükmün ichtihad yöntemini, kıyasî yönü ve istidlâl metodunu açıklamak zorunda değildir.⁶¹

Hatîb el-Bağdâdî "باب التمثل في الفتوى" başlığı altında müftünün yeri geldiğinde müsteftîyi rahatlatarak şer'î hilelerden istifade etmesi gerektiğini belirtir. Hz. Eyyûb peygamberin bir sebepten öfkelenip yüz sopa vurmaya yemin ettiği eşi konusunda nazil olan "Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir."⁶² ayeti müellifin de zikrettiği gibi buna dayanaktır. Yine Hz. Ali'nin, ramazan ayında gündüz vakti eşiyle cinsel ilişkiye girmediği takdirde eşinin kendisinden boş olacağını söyleyen adam hakkında "yolculuğa çıkar ve böylece eşiyle cinsel ilişkiye girer" sözü de bunun güzel bir misaldir. Müellif bu konuda daha pek çok nakilde bulunur.⁶³

Hatîb el-Bağdâdî "باب في خزن بعض ما يسمع من العلم والإمساك عنه لعذر في ذلك" başlığıyla müftünün yeri geldiğinde bir özür sebebiyle fetva vermekten kaçınabileceğine dönük örnekler zikreder. "Kendisine her sorulan soru hakkında insanlara fetva veren müftü mecnundur"⁶⁴ rivayetini birkaç tarikten aktararak aslında her sorunun cevaplanmasının gerekli olmadığını belirtir. Böylelikle cevaptan imtina etmek için özrün çok da gerekli olmadığını ihsas ettirir.⁶⁵

Müellif, "باب رجوع المفتي عن فتواه إذا تبين له أن الحق في غيرها" müftünün fetvasından dönebileceğini belirterek çeşitli nakillerde bulunur.⁶⁶ Bunlardan birine göre Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin cünüp olarak sabahlayan birinin orucunun bozulduğu şeklindeki görüşünden döndüğünü haber vermiştir.⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî fetvadan dönmenin soru sorana etkisi bağlamında üç ihtimalden söz eder. Birinci ihtimale göre dönülen fetva ile henüz amel edilmemişse artık amel etmek uygun olmaz. İkinci ihtimale göre dönülen fetva ile müsteftî amel etmiş, bu fetvanın da Kitap, Sünnet veya icmâya muhalefet ettiği müftü tarafından anlaşılırsa bu durumda fetva nakzedilir. Müftünün de bunu sâile/soru sorana bildirmesi gerekir.⁶⁸ Son ihtimale göre benimsenen yeni fetva, ilk fetvaya göre daha güçlü bir ichtihad veya evla bir kıyasa

⁵⁶ Ebû Dâvud, "Etime", 47.

⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/399-400.

⁵⁸ Ebû Bekr b. Hemmâm Abdurrezzâk, *el-Musannef* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1970-1983), 11/163.

⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/400-401.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/402.

⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/406.

⁶² es-Sâd 38/44.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/411-412.

⁶⁴ Ebu'l-Kâsım Süleyman Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 9/188.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/415-417.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/421-422.

⁶⁷ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Dimaşk-Cidde: Dâru'l-Kible-Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 2006), 6/286.

⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/423-424.

dayanıyorsa terk edilen fetva ve amel nakzolunmaz. Zira onun da kaydettiği gibi küllî kaidede *ictihad ictihadla nakzolmaz*/الاتجاه لا ينقض بالاتجاه⁶⁹ denilmektedir.

Müellif, “التوثق في استفتاء الجماعة” başlığı altında ise fetvayı uygulamada mümkün olduğu takdirde iki farklı görüşü cem edecek şekilde amel işlemenin önemine vurgu yapar. Yalnız biri helali, diğeri ise haram hükmünü ifade eden iki farklı fetva ile karşılaşıldığı takdirde nefse hoş gelenin terk edilmesi gerektiğini belirten nakillerde bulunur. Bununla birlikte kolay olanla amel edilmesini ifade eden naslara temas eder. “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”⁷⁰ ayeti onlardan biridir.⁷¹

Hatîb el-Bağdâdî, edebü'l-fetva konusu hakkında Hanefî ve Mâlikî fakihlere kıyasla gayet detaylı bilgiler vermiştir. Ayrıca fetva usûlünün bütün meselelerine dair derli toplu bir bölüm tahsis etmiştir. Onun bu çabası ve gayreti ileride müstakil bir ilim dalı da olacak bu sahaya önemli bir katkı niteliği taşımıştır. Nitekim bu sahanın önde gelen âlimlerinden biri olan Nevevî (öl. 676/1277) konuya ilişkin eserinde faydalandığı temel üç eserden birinin *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* olduğunu ve pek çok eserde bulunmayan nefis bilgilerin onlarda bulunduğunu dile getirmiştir.⁷² İlk yetkin ve tam müstakil fetva usûlü eserinin yazarı İbnü's-Salâh'ın önemli kaynaklarından birinin Hatîb el-Bağdâdî olması da bu noktada zikre değer görülmüştür.⁷³

2.2.2. Şerhu'l-Lüma'

Konuya ayrıntılı denilebilecek şekilde temas eden Ebû İshâk eş-Şîrâzî (öl. 476/1083), “صفة المفتي والمستفتي” müstakil başlığı altında ictihad ve taklidden bağımsız olarak fetva usûlü hakkında değerlendirmeler yapar. İlk olarak ehliyet konusuna açıklık getirir. Buna göre müftünün ahkâm yolları olan Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyası bilmesi gerektiğini vurgulayarak bunlara dönük açıklamalar yapar. Görüldüğü kadarıyla Kitap ve Sünnet bilgisi hususunda kolaylaştırıcı bir yol izler. Örneğin bu çerçevede Kur'an'ın ahkâm ayetlerini bilmenin yeterli olduğu belirtir.⁷⁴ Öte yandan müftünün sika, güvenilir olma ve tesâhül⁷⁵ sahibi olmaması gerektiğini belirterek fetvanın ne denli ehemmiyet arz ettiğini ihsas ettirir. Müellif, zikredilen şartlar bulunduğu fetva vermenin farz-ı kifâye olduğunu belirtir. Ona göre başka bir müftü bulunmadığında mevcut olan müftünün iftâ vazifesini deruhte etmesi farz-ı ayın olmaktadır. Şîrâzî, fetva âdâbı bağlamında bazı ilkelerden söz eder. Örneğin müftü yeri geldiğinde tercüman buldurmalıdır. Bir mesele, iki defa sorulduğunda tekrar ictihad edilip edilmeyeceği; müsteftînin dikkat edeceği hususlar bu kabilden sayılabilir. Yine soru soranın teâruz eden iki fetva hususunda nasıl hareket edeceği de bu bahse girer.⁷⁶

Müellif, ehliyet, iftânın hükmü ve fetva âdâbı gibi fetva usûlünün temel konuları hakkında kısa, ama veciz bilgiler vermiştir. Bu yönüyle Hatîb el-Bağdâdî'nin temas ettiği pek çok meseleyi ele almış, fakat onun kadar detaylı açıklamalar yapmamıştır. Tekrar olmaması için

⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/426.

⁷⁰ el-Bakara 2/185.

⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, 2/428-430.

⁷² Ebû Zekeriyâ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988), 13; Ebû Zekeriyâ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mülhezzeb* (Mısır: İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Müniriyye, ts.), 1/40.

⁷³ Bk. Ebû Amr İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986).

⁷⁴ Ebû İshâk Cemaleddin İbrâhim Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid et-Türkî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/1033-1034.

⁷⁵ Fetvada acele ederek onun hakkını vermemeyi ifade eden tesâhül kimi âlimler tarafından haram olarak telaki edilmiştir. Bk. Ahmed İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî* (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380), 31.

⁷⁶ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/1035-1038.

kısa tutmaya çalıştığımız değerlendirmelerine rağmen Şîrâzî'nin bu eseri, fetva usûlü konusunda önemli bir kaynak niteliğini hak etmektedir.

2.2.3. Kitâbu't-Telhîs

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (öl. 478/1085), fetva âdâbına *Kitâbu't-Telhîs*'te ictihaddan sonra taklid kitabında yer vermiştir. “القول في صفة العالم الذي يسوغ له الفتوى في الأحكام” başlığı altında müftüde bulunması gerekli vasıflara açıklık getirerek bu vasıflardan uzak bir müftünün fetva vermesinin helal olmadığı hususunda icmâ olduğunu belirtir. Onun klasik şartlar yanında dinde vera' sahibi olmayı şart koşması zikre değerlidir. Bu çerçevede onun da kolaylaştırıcı bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Zira o da ahkâm ayetlerini ve hadislerini bilmenin yeterli olduğu görüşündedir.⁷⁷

Müellif, “القول في صفة المستفتي وما عليه من الاجتهاد” kısmında ise avamın müftü hakkında araştırma yapmakla/ictihadla sorumlu tutulup tutulamayacağı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmıştır.⁷⁸ “فصل هل يجب تقليد الأعلام؟ والقول في تعارض الفتيا” bölümünde fetvanın teâruzu meselesini izah etmiştir.⁷⁹ Cüveynî, *el-Varakât* adlı eserinde “شروط المفتي” ve “شروط المستفتي” başlıkları altında birer paragraf ile ictihad konusundan hemen önce fetva âdâbına atıfta bulunmuştur.⁸⁰

Cüveynî de çalışma konumuz hakkında geniş bilgiler vermiş, ancak görebildiğimiz kadarıyla selefi Şâfiî fakihler kadar detaya girmemiştir. Yine de bu sahaya kayda değer bir katkı verdiğini, dolayısıyla önemli bir kaynak olduğunu söylemek gerekmektedir.

2.2.4. Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl

Sem'ânî (öl. 489/1096) söz konusu eserde ictihad-taklid konusundan hemen sonra “الكلام في ذلك” genel başlığı altında konuya temas etmiştir. Müftüde bulunması gerekli şartlar çerçevesinde ictihad, adâlet ve teshîlden uzak olmak şeklinde üç şart zikretmiştir.⁸¹ Bulunduğu yerde başka bir müftü olmadığında halihazırdaki müftünün fetva vermesinin vâcip olduğunu belirtmiştir. “Ayetlerimi az bir değere satmayın.”⁸² ayetiyle istidlâlde bulunarak müftünün fetva karşılığında ücret alamayacağı, buna karşılık hediye alabileceği hususuna açıklık getirmiştir. Bir hâdisenin tekrar sorulması meselesine de değinmiş, kendisinin esah dediği birinci görüşe göre yeniden ictihad yapmaya gerek görmemiştir. Dolayısıyla müftü ilk görüşüyle fetva verebilir.⁸³ Sem'ânî fetva âdâbı meselelerinden bazılarını da açıklık getirir. Müstefînin müftü hakkında araştırma yapması, teâruz eden iki fetva karşısında ne yapılacağı, câhilin âlimden delil istemesi vb. meseleler örnek olarak zikredilebilir.⁸⁴ Sem'ânî “يجب على العامي إذا وقعت له الحادثة” başlığı altında da pek çok meseleye temas eder.⁸⁵ Onun bu açıklamalarının hacmi ve çeşitliliği Hatîb el-Bağdâdî ve Şîrâzî'ye yaklaşmaktadır dense abartılı bir ifade olmaz.

2.2.5. el-Menhûl min ta'likâtü'l-usûl

Gazzâlî (öl. 505/1111), *el-Menhûl*'de fetva usûlüne *el-Mustasfâ*'ya nazaran daha sistemli temas etmiştir. İctihad meselesinden hemen sonra “كتاب الفتوى” başlığıyla konuyu müstakil olarak ele

⁷⁷ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Cüveynî, *et-Telhîs fi usûlî'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 3/457-460.

⁷⁸ Cüveynî, *et-Telhîs*, 3/461-463.

⁷⁹ Cüveynî, *et-Telhîs*, 3/465-468.

⁸⁰ Ebu'l-Meâlî Cüveynî, *Metnü'l-Varakât (Nazmü'l-Varakât ile birlikte)* (Riyad: Dâru's-Samî'î, 1996), 17-18.

⁸¹ Ebu'l-Muzaffer Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/353.

⁸² el-Bakara 2/41.

⁸³ Sem'ânî, *Kavâtü'*, 2/356.

⁸⁴ Sem'ânî, *Kavâtü'*, 2/357-358.

⁸⁵ Sem'ânî, *Kavâtü'*, 2/359-367.

almıştır. Ancak daha önce icthad meselesini izah etmesine rağmen bu başlık altında tekrar icthad ve taklid alt başlıklarını kullanmış ve meseleleri müftü bağlamından ziyade müctehid kapsamında ele almıştır. Müellif fetvanın şeriatla büyük bir rükûn olduğunu belirtmiştir. Onun kaydına göre Yüce Allah, Rasûlullah'ı bu iş için seçtikten sonra sahâbede buna meyletmış tâbiin de onları takip etmiştir. Müellif müftüde bulunması gerekli özelliklere açıklık getirmiştir.⁸⁶

2.2.6. el-Mustasfâ

Gazzâlî, konuya icthad ve taklid içerisinde temas eder. Müctehid ve müftü lafızlarını aynı anlamda kullanılmasından olsa gerek edebü'l-fetva konusunda müstakil ve sistematik bir bilgi vermez.⁸⁷ Buna göre Gazzâlî'nin diğer Şâfiî usûlcülerin gerisinde kaldığı söylenebilir.

Gazzâlî'nin beyanı dikkatlice incelendiğinde diğer Şâfiî âlimlerde gördüğümüz konu çeşitliliği onda icthad ve taklid eksenine indirgenmiş gözükmektedir. Bundan ötürü daha önceki müelliflerin eserlerinde gördüğümüz konu çeşitliliği Gazzâlî'de daralmıştır.

2.2.7. el-Mahsûl

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) konuyu, *el-Mahsûl*'de "الكلام في المفتي والمستفتي" üst başlığı altında icthad meselesi içinde üç alt başlıkta ele almıştır. "القسم الأول في المفتي" alt başlığında hemen konunun başında hakiki müftüyü müctehid lafzıyla niteleyerek bunun kıtasını tayin etmiştir. Buna göre gerçek müctehid, bir mesele iki farklı zamanda sorulduğunda ilk cevabı hatırlayıp onunla fetva verebilir. Müctehid ilk cevabı hatırlamıyorsa tekrar icthad yapmalı ve ona göre fetva vermelidir. İlk fetvasını unutan müctehidin yeniden icthad yapmaması halinde fetva vermesi caiz değildir.⁸⁸ Râzî icthad bağlamında avamın herhangi bir fetvaya uyararak amel etme meselesine açıklık getirmiştir. Ona göre bulunduğu asırda müctehid (muhtemelen müstakili kastediyor) bulunmadığından hayatta olmayan bir müctehidin fetvasıyla amel edilebilir. Hayatta müctehid bulunması halinde bizzat müctehidden işitenin ve diğer insanların amel etmesi caiz olur.⁸⁹

Müellif, "القسم الثاني في المستفتي" kısmında Bağdat Mu'tezilesinin görüşünün aksine avamın, müctehidi şer'î amelî konularda taklid etmesinin caiz olduğunu söyler.⁹⁰ Râzî'ye göre icthad derecesine ulaşmış müftü bir meselede zann-ı galip sahibi ise bir başkasını taklid edemez ki bu konuda icmâ mevcuttur. Müctehid olmayan bir âlimin bir başkasını taklidi hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁹¹

Râzî "القسم الثالث فيما فيه الاستفتاء" başlığı altında da icthad ve taklid tartışmalarına devam etmiş, daha sonra meseleyi usûlüddin/kelam konusuna taşımıştır.⁹² Müellif hacim olarak Hafîb el-Bağdâdî kadar olmasa da fetva usûlü konusunu sistematik açıdan ele almıştır. Bu sebeple onun, konuyu icthad eksenine indirmediği söylenemez.

2.2.8. el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm

Eserin müellifi Âmidî (öl. 631/1233) fetva usûlünü icthad konusu içinde ele almıştır.⁹³ "الباب الثاني في التقليد والمفتي والمستفتي" başlığı altında müftü, müsteffî ve istiftâ konularına temas etmiştir. İlim ve icthad yanında müftü için menevî yönü de dikkate alan Âmidî, müftünün kemâl ve

⁸⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998), 571-574.

⁸⁷ Ebû Hâmid Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/382-470.

⁸⁸ Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*, thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 6/69-70.

⁸⁹ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/71-72.

⁹⁰ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/73-82.

⁹¹ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/83-89.

⁹² Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, 6/91-94.

⁹³ Seyfeddin Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Dimaşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406), 4/162.

celâl sıfatlarını haiz olması gerektiğini, dolayısıyla bunlara zarar veren noksanlık ve halelden uzak olmasını şart olarak zikretmiştir. Soru soranın ilmî konumuna göre âlim veya câhil olabileceğine temas ederek bu bağlamdaki meselelere açıklık getirmiştir.⁹⁴

Şâfiîler de diğer fakihler gibi fetva konusunu genellikle icthad içinde veya ondan hemen sonra ele almışlardır. Bununla birlikte başta Hatîb el-Bağdâdî olmak üzere Şîrâzî, Cüveynî ve Sem'ânî gibi fakihler edebî'l-fetva bahsine son derece geniş ve sistemli olarak açıklık getirmişlerdir. Görebildiğimiz kadarıyla fetva usûlü konusunun neredeyse bütün meselelerine ilişkin değerlendirmeler yapmışlardır. Bu sebeple muasır fetva usûlü kitaplarında⁹⁵ kaynak olarak zikredilen Hatîb el-Bağdâdî'nin eseri yanında -en azından- Şîrâzî ve Sem'ânî'ye işaret etmenin de isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2.3. Hanbelî Usûl Kaynakları

2.3.1. Risâle fî usûli'l-fıkh

Ukberî (öl. 428/1037) eserinde konuya icthad bağlamında son derece kısa temas etmiştir. Onun ifadesine göre şer'î hükmü haber veren müftü ilmî cihetten ehil olmalıdır, bu da ancak müftünün müctehid olmasına bağlıdır.⁹⁶ Bu çerçevede icthad şartlarına temas eden Ukberî, ahkâm ayetlerini bilmenin yeterli olmadığı görüşündedir. Ona göre müftü Kur'an, hatta Sünnet hafızı olmalıdır. Onun bu görüşe sahip olmasında fakih olmak için dört yüz bin hadisi ezbere bilmeyi şart koşan Ahmed b. Hanbel'in fikrinin etkili olduğu görülmektedir. Ukberî'nin, müftünün şartları arasına adâleti de yerleştirmesi zikre değerlidir.⁹⁷ Zira eski müelliflerin çoğu adâlet lafzını pek kullanmaz. Adâletin şart olmasını fısıktan uzaklık vb. ifadeler kullanarak ihsas ettirir.

Ukberî taklid bahsinde avamın ilim öğrenmekle mükellef tutulamayacağı gibi bizzat müftü hakkında da araştırma ve inceleme yapmakla sorumlu kılınamayacağını dile getirir. İctihada büyük önem verdiği anlaşılan Ukberî'ye göre müctehid, vakit darlığı gibi mazeretten ötürü bir başkasını taklid edemez.⁹⁸ Ukberî'nin meseleyi müftünün icthad yapması, müstefînin de taklilde bulunması şeklinde sadece icthad ve taklid bağlamında dar bir çerçevede ele aldığı rahatlıkla ifade edilmelidir.

2.3.2. el-'Udde fî usûli'l-fıkh

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (öl. 458/1066) fetva usûlüne icthad bahsi içinde temas etmiştir. *صفة المفتي* kısmında müftüde bulunması gerekli şartlara açıklık getirmiştir. Buna göre müftü, Kur'an, Sünnet, icmâ, Arapça ve usûlden fûrû-i fıkhı istinbât edecek yol ve yöntemleri bilmelidir. Sünnetlerin tamamını değil, ahkâm hadisleri bilmek yeterlidir. Ayrıca yerine göre birini diğerine takdim etmek için delillerin mertebelerini de bilmelidir. Müellif bu sıfatlara sahip bir âlimin icthad yapmasının vâcip olduğunu, bir başkasını taklid etmesinin haram olduğunu belirtir. Ancak fetva vermesi için dinde sika ve güvenilir olması gerektiğini zikreder. Onun ifadesine göre avam bu fakihlere müracaat etmeli ve fetvasıyla amel etmelidir.⁹⁹ Ferrâ'nın hadis hafızı olmayı şart koşmaması dikkat çekicidir. Nitekim o, fakih olmak için dört yüz bin hadisi ezbere bilmeyi şart koşan Ahmed b. Hanbel'in görüşüne temas ederek, onun yaklaşımının temelinde ihtiyat olduğunu vurgular.¹⁰⁰

⁹⁴ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/221.

⁹⁵ Bk. Yaman, *Fetva Usûlü*, 43; Şahin, *Fetvâ Âdâbı*, 20.

⁹⁶ Ebû Ali Ukberî, *Risâle fî usûli'l-fıkh* (Kuveyt: Mektebetü'ş-Şuûni'l-Fenniyye, 2010), 34.

⁹⁷ Ukberî, *Risâle*, 35.

⁹⁸ Ukberî, *Risâle*, 36-37.

⁹⁹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (Riyad: y.y., 1990), 5/1594-1595.

¹⁰⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 5/1596-1597.

Ferrâ', Ahmed b. Hanbel'e atıfla şu beş hasletin müftüde bulunmasını gerekli görür: *niyet, hilm-sekinet, sıdk, mesleki bilgi ve tecrübe, ekonomik yeterlilik ve insanları tanıma*.¹⁰¹ Bu nakli kaydeden İbn Kayyim el-Cevziyye, söz konusu hasletlerin fetvaya destek niteliği taşıdığını, bunlardan bir veya birkaçında eksiklik veya kusur bulunması halinde bunun müftüde zahir olacağını belirtir.¹⁰²

Ferrâ', *صفة المستفتي* kısmında müsteffinin ictihad şartlarından yoksun âmmî olduğunu belirtir. Ona göre müsteffî için soru sormak ve taklid etmek farzdır. Ferrâ', âmmînin dini hususunda bir başkasını taklid etmesinin caiz olmadığını ileri süren Bağdat Mu'tezilesinden bir grubun görüşünün doğru olmadığını belirtir. Çünkü Allah Teâlâ ayette, "*Bilmiyorsanız, bilenlere (zikir ehline) sorun*"¹⁰³ buyurmaktadır. Rasûl-i Ekrem ise "*Bilmediklerini sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır.*"¹⁰⁴ buyurarak zikir ehline sormanın önemine vurgu yapmıştır. Ferrâ', a'mâ olanın kible konusunda a'mâ olmayı taklid ettiği gibi âmmînin de âlimi taklid etmesinin farz olduğunu yineler.¹⁰⁵ Açıkça görüldüğü üzere Ferrâ' da Ukberî gibi meseleyi yalnızca ictihad ve taklid bağlamında ele almıştır.

2.3.3. et-Temhîd fî usûli'l-fıkh

Kelvezânî (öl. 510/1116) söz konusu eserinde fetva usûlü konusuna ictihad meselesi içinde temas etmiştir. Bu çerçevede "*في صفة المجتهد الذي يجوز له الفتوى ويحرم عليه التقليد*" başlığı altında müftünün ilmî açıdan sahip olması gereken kıstaslara açıklık getirir. Ona göre bu vasıflara sahip olan sika ve âdil bir âlime ictihad yapmak vâcip olur. Taklilde bulunmak ise caiz olmaz. Fetva vermesi yerine göre caiz yerine göre ise vâcip olur.¹⁰⁶

İctihadın bölünmesi meselesine temas eden Kelvezânî'nin buna sıcak baktığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Yalnız o, bu yöntemle fetva vermeyi miras konusuyla sınırlı tutmuştur. Müftünün mezhep dışında fetva verip veremeyeceği gibi hususları tartışmıştır. Bu çerçevede müftü-müsteffî ilişkisine temas etmiştir. Meseleye taklid bağlamında da değinen Kelvezânî, müftünün hata ve taklidden hali olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸

Ona göre soru soran herhangi bir araştırma yapmaksızın her âlimden fetva isteyemez. Şu hâlde müsteffinin fetva istediği âlimin fetva ehli olduğuna dair galip bir zanna sahip olması gerekir. Onun ifadesine göre ilimle meşgul olmak ve dindarlık fetva istemeye veya fetva vermeye kifayet etmez.¹⁰⁹ Birbirinden tezat fetva veren müftülerin hangisinin görüşünün tercih edileceği hususuna temas eder. Onun kaydına göre müftüler ilmî açıdan eşit olursa müsteffî dindar olanın görüşünü tercih eder. İlim ve dindarlık hususunda bir eşitlik olması halinde soru soran muhayyerdir. Kelvezânî müftülerin her durumda eşit seviyede olmaları halinde

¹⁰¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 5/1599.

¹⁰² Muhammed el-Cevziyye İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 4/152.

¹⁰³ en-Nahl 16/43.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve dğr. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001, V, 173; Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000, "Tahâret" 70; Ebû Dâvud, "Tahâret" 122.

¹⁰⁵ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 5/1601-1603.

¹⁰⁶ Ebu'l-Hattâb Mahfûz Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fıkh* (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985), 4/390-392.

¹⁰⁷ Bk. Üzeyir Köse, "İctihadın Bölünmesi (Tecezzüü'l-İctihad)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2015), 63-90.

¹⁰⁸ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/393-395.

¹⁰⁹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/403.

müsteftînin çeşitli şekillerde tasarrufta bulunabileceğini kaydeder. Ancak kendi tercihine göre bu durumda kolay olanı ifade eden fetva azimet değil, ruhsat olmaktadır.¹¹⁰

Bu çerçevede daha başka meseleleri de ele aldığı görülen Kelvezânî'nin fetva usûlünün birçok meselesine temas ettiği, dolayısıyla sadece icthad ve taklid konusuyla sınırlı kalmadığı söylenebilir. Bu cihetten ilk dönem Şâfiî usûlcülere yaklaştığını ifade etmek abartılı olmaz.

2.3.4. Ravzatu'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır

İbn Kudâme (öl. 620/1223) mezkûr eserde çeşitli münasebetlerle konuya ilişkin değerlendirmeler yapmıştır. İcmâ bağlamında câhil ve hevasına düşkün olan kişinin fetva vermesinin haramlığını ifade eden ve bu durumda âlimlere müracaat edilmesini gerekli kılan pek çok rivayet varit olduğunu belirtmiştir.¹¹¹

Müellif, teâruz konusunda avamın durumuna açıklık getirir. Buna göre mukallid, iki müftünün teâruz ettiğini gördüğü vakit müftüler hakkında araştırma yapmalı, neticede en âlim ve dindar olan müftünün görüşünü taklid etmelidir. Bu görüşü Hırakî'ye (öl. 334/946) dayandıran İbn Kudâme kendi tercihini şöyle izah eder: *Mukallid, delil ve galip zan sahibi olmadığından müctehidi tercihe zorlanmaz.*¹¹² Görüldüğü üzere o, mukallidin muhayyer bırakılması gerektiği fikrindedir.

İbn Kudâme fetva usûlüne icthad konusunda da temas eder. Onun ele aldığı konulardan biri de değişen fetvaya göre amelin değişip değişmeyeceği meselesidir. Ona göre bu durumda fetva, hâkimin hükmüne kıyaslanmalıdır. Şöyle ki nasıl ki hâkimin hükmü nakz olmazsa müftünün fetvası da nakz olmaz, dolayısıyla ilk fetva muteberdir.¹¹³

Meseleyi taklid konusu içinde müsteftî cihetinden de tartışan İbn Kudâme, müsteftînin istiftâ öncesi müftü hakkında araştırma yapması gerektiğini kaydeder. Çünkü ona göre cehâlet faktörü, fetva istemeye mâni olur. Bu sebeple hakkında araştırma yapılmayan birinden ilim alınamaz.¹¹⁴ Onun bu görüşüyle yukarıda geçen ve fetvaları teâruz eden iki müftü hakkında araştırma yapılmasına gerek olmadığı şeklindeki görüşünün çelişmediğini belirtmekte yarar var. Zira teâruz meselesinde fetva verenlerin ehliyet sahibi olduğu aşikâr olduğundan onlar hakkında araştırma yapmaya gerek yoktur. Zaten araştırma yapmayı gerekli gören âlimler de bunu hangi müftünün görüşünü tercih etmek adına efdal-mefdûl açısından şart koşturmaktadır. Müsteftînin fetva sormadan önce araştırma yapmasının gerekliliği ise söz konusu müftünün icthada ehil olup olmaması cihetinden şart koşulmaktadır.

Fetva usûlüne icthad-taklid yanında konu bağlamında muhtelif yerlerde de temas eden İbn Kudâme, Kelvezânî gibi edebü'l-fetvaya daha geniş yer ayırmıştır. Bu itibarla her iki fakihin Ukberî ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan ayrıldığı söylenebilir. Bununla birlikte Hanbelî fakihler, diğer fakihler gibi fetva mevzuuna çoğunlukla icthad bağlamında açıklık getirmişlerdir.

Sonuç

Fıkıh usûlünün edebü'l-fetva için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir. Fetva usûlü, fıkıh usûlü literatüründe bağımsız bir bölümde değil de genellikle icthad ve taklid konusu içinde ele alınmıştır. Bunda ilk asırlarda müctehid ve müftü; icthad ve fetva kavramlarının birbirinin yerine kullanılması etkili olmuştur. Yani usûlcüler muhteva ortaklığından ötürü fetva usûlünü icthaddan ayrı değerlendirmemiştir. Bazı usûlcülerin edebü'l-fetvaya bağımsız bir

¹¹⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/405-408.

¹¹¹ Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998), 1/391.

¹¹² İbn Kudâme, *Ravza*, 2/370-371.

¹¹³ İbn Kudâme, *Ravza*, 2/379.

¹¹⁴ İbn Kudâme, *Ravza*, 2/384.

başlık altında temas etmiş olmaları bu realiteyi değiştirmez. Zira onlar meseleyi yine de ictihad ve taklid konusu çerçevesinde değerlendirerek onlarla doğrudan bir bağ kurmuşlardır.

Başta Hanefîler olmak üzere pek çok fakih fetva usûlüne dair detaylı açıklama yapmamıştır. Sadece ictihad ve taklid bağlamında kısmî bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Müftüde aranan şartlar ve sahabîleri taklid etme meselesi bu minvalde zikredilebilir. Bilhassa Hanefî fakihlerin tutumunda, ictihad konusunu teknik ve sistematik bir şekilde ve yeterli miktarda ele almamaları tayin edici olmuştur. Şöyle ki ictihad konusunun derli toplu bir şekilde ele alınmaması fetva usûlünün de ele alınmaması gibi bir gerçekliğe neden olmuştur. Nitekim bazı Hanefî usulcülerin ictihadı, usûlün konuları arasında telakki etmemesi de bu tespiti destekler nitelik taşımıştır.

Mütekellim metoduna göre eser telif eden Mâlikî usûlcülerin fetva usûlüne ilişkin açıklamaları da ictihad ve taklid bahsinden ayrı değerlendirilebilecek düzeyde değildir. Bazı Hanbelî fakihler, kısmen daha geniş değerlendirmelerde bulunmuş olsa da onların da Mâlikî usûlcülere paralel bir tutum sergilediği ifade edilebilir. Buna göre Hanefî usûlcülerin yalnız olmadığı görülmektedir. Öte yandan Şâfiî fıkıh usûlü eserlerinin edebî'î-fetvanın gelişimi açısından ayrı bir yeri olduğu belirtilmelidir. Nitekim ilk usûl yazarlarının, bilhassa da Hatîb el-Bağdâdî'nin katkısı takdire şayandır. Zira Hatîb el-Bağdâdî, müftüde aranan şartlar ve hasletler, iftânın hükmü, müftü ve müsteftînin fetva ve istiftâda dikkate alacağı âdâb gibi fetva usûlünün temel bütün konuları hakkında detaylı bilgiler vererek değerlendirmeler yapmıştır. Onun bu değerlendirmelerinin müteahhirûn dönemde bağımsız bir ilim olarak ele alınacak fetva usûlü için son derece kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Onun kadar olmasa da Şîrâzî ve Sem'ânî'nin eserlerinin de fetva usûlü alanında önemli kaynaklar olduğu söylenebilir. Bu itibarla söz konusu fakihlerin fetva usûlünü ictihad ve taklid mevzuuna indirgemediği, aksine geniş bir perspektifte ele aldığı rahatlıkla ifade edilmelidir. Buradan hareketle günümüzde fetva usûlü çalışmalarında temel kaynak olarak kaydedilen Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinin yanı sıra Şîrâzî ve Sem'ânî'nin eserlerinin de zikredilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Usûlcülerin, müftüde aranan klasik ictihad şartlarına sika, adâlet ve dinde vera' sahibi olma, teshîlden uzak durma gibi şartlar eklemesi iftâya verilen ehemmiyeti göstermektedir. Fetvanın toplumdaki rolü dikkate alındığında usûlcüler, müftü için sadece ilmî müktesabatı değil, ahlak ve dindarlığı da son derece önemsemektedir. Son tahlilde değişen oranlara rağmen bütün müelliflerin fetva usûlüne doğrudan veya dolaylı manada katkıları olmuştur. Bu da usûl ilminin diğer disiplinlerin gelişimindeki bariz etkisinin tezahürlerinden biri olması bakımından zikre değerdir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1970-1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995-2001.
- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Dimaşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406.
- Apaydın, H. Yunus. "Hanefî İctihad Teorisi ve Molla Hüsrev'in Bu Teoriyi Sunumu". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, 267-274.
- Aşkar, Muhammed Süleyman. *el-Fütyâ ve menâhicü'l-iftâ*. Kuveyt: Mektebetü'l-Menârî'l-İslâmiyye, 1976.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atar, Fahrettin. "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 19-48.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd. *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*. thk. Abdülmecid Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.

- Bayder, Osman. "Hanefi Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin 'et-Tırâzu'l-Müzheb' Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi". *Bilimname* 29 (2015), 211-229.
- Berdisi, Muhammed Zekeriya. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dâru's-Sakâfe, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî. *Metnü'l-Varakât (Nazmü'l-Varakât ile birlikte)*. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1996.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî. *et-Telhîs fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Dağcı, Şamil. "Din İşleri Yüksek Kurulu Kararlarına Fetva Konseptinde Bir Yaklaşım". *Diyanet İlmî Dergi* 38/4 (2002), 5-20.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah. *Takoîmu'l-edille fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'. *el-'Udde fi usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî. Riyad: y.y., 1990.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-fikh*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1996.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. Dımaşk-Cidde: Dâru'l-Kible-Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, 2006.
- İbn Hamdân, Ahmed. *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380.
- İbn Kayyim, Muhammed el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *Ravzatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd. *ez-Zarûrî fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir. *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh*. Umman: Dâru'l-Beyânîk, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Ta'zîmu'l-fütyâ*. Amman: Dâru'l-Eseriyye, 2006.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütübe, 1986.
- İltaş, Davut. "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine". *Bilimname* 7/17 (Şubat 2009), 65-95.
- Karâfî, Ebu'l-Abbas. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. Mısır: Şirketü't-Tibâ'atî'l-Fenniyyeti'l-Müttehîde, 1973.
- Kâsimî, Muhammed Cemaleddin. *el-Fetvâ fi'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb Mahfûz. *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985.
- Korkmaz, Ömer. "Usûlün Fürû'a Yansıması Bağlamında Cessâs'ın Âhâd Haber Anlayışı -Şerhu Muhtasari't-Tahâvî Örneği-". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2020), 269-297.
- Köse, Üzeyir. "İctihadın Bölünmesi (Tecezzü'l-İctihad)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2015), 63-90.
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed. *İzâhu'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Nemle, Abdulkarim. *el-Mühezzeb fi 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ. *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'atı'l-Münâriyye, ts.
- Semerkandî, Alaeddin Muhammed. *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*. Devha: Matâbi'u'd-Devha'l-Hadîsiyye, 1984.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer. *Kavâtı'u'l-edille fî'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-Câmi'u's-sağîr fî ehâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şahin, Osman. *Fetvâ Âdâbı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim. *Şerhu'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid et-Türkî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Ukberî, Ebû Ali. *Risâle fî usûli'l-fıkh*. Kuveyt: Mektebetü's-Şuûni'l-Fenniyye, 2010.
- Yaman, Ahmet. *Fetva Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Yaman, Ahmet. "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2015), 5-34.